

# МИКОЛА ЛИСЕНКО

Батько Української Музики

1842 - 1912 - 1962

ВІКТОР АНДРІЄВСЬКИЙ

# МИКОЛА ЛИСЕНКО

БАТЬКО УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ

1842 - 1912 - 1962



ВИДАВНИЦТВО "ВІЛЬНЕ СЛОВО"

Торонто

— 1962 —

Канада

БІБЛІОТЕКА "ВІЛЬНОГО СЛОВА" Ч. 5

МІХОДА ДІСЕНКО

БІБЛІОТЕКА "ВІЛЬНОГО СЛОВА"

Відбитка з "Вільного Слова"

Накладом Видавничої Спілки "Вільна Преса"  
Торонто



Printed in Canada

Basilian Press — 286 Lisgar Street — Toronto 3, Ontario — Canada

Published by the Toronto Free Press Publications Ltd.

## МИКОЛА ЛИСЕНКО — батько української музики

23 березня 1962 р. міне 120 років від дня народження, а 6. листопада 1962 р. міне 50 років, коли помер батько української музики Микола Лисенко.

Пам'ять тієї людини цінимо не тільки ізза її великих талантів. Не тільки тому, що на полі української музики він з'явище небуденне, він — музика так високої міри, що йому серед українців немає рівного. Найперше значення Миколи Лисенка в тім, що він перший зорав українську музичну ниву. Сягнув по надхніння до душі народніх мас і їхні пісні та співанки виніс високо, дав їм форму, щоб могли славити українське імя. А водночас Лисенко покищо єдиний найкращий музичний інтерпретатор Шевченка. Словам нашого Пророка, кованим із граніту й заліза, дав вираз у музичній формі й наблизив їх ще більш, ще ціпкіш звязав їх із українськими народніми масами. Тих три прикмети Лисенкової творчости — що перший зорав він український музичний переліг, що опрацював народні пісні, що писав музику до Шевченкових поезій — кажуть нам бачити у тім музиці передового громадянина Української Нації, отого сурмача, що музикою роззухвалое маси, що дзвінкими тонами вдирається до душі тих, які нечулі на слово.

Значення національної музики не менше, як значення національної поезії, мистецтва. Грімкий марш і симфонічна баталія тонів нічим не менші від гомінких кличів і боевих творів поета. Слово й тон — получені разом — вливають у кров гарячий зов. Завдання їх і вимоги до них — більші від завдань політичних публіцистів та агітаторів. Бо куди не дістанеться політичний клич, кого не займе політична льюгіка, — того напевно захопить національна пісня. У вихованні ж народніх мас до прямування за своїми життєвими конечностями — поезія й музика мають першорядну вагу. Під одною умовиною: що будуть у цілій своїй суті — національними.

А Микола Лисенко є національним музикою! Коли слухатимете пісень його композиції, відразу відчуєте, що він рідний вам. В його музиці знайдете всі свої національні прикмети — від революційно-бунтівливого запалу до сентиментально-розплаканих настроїв. Бо дитина він своїх часів — коли наше старше покоління в пошуках за виходом із національного політичного лихоліття хиталося між революцією й нарканням над власною долею. І грім, і плач, і стріл і скигління — весь розбрат минувої інтелігентщини, її шатання й нерішучість, її гнівливий розмах і бажання пройти найлегшими



шляхами—Лисенко все те зєдинив у своїй музиці разом із здоровим та дужим по смаком українських степів, піснею твердого українського хлібороба від переораних чорноземів. Лисенко — в цілім національний музика своїх часів.

Бажаючи в 50-річчя смерті батька української музики познайомити наших читачів з його життям і музичною творчістю, подаємо тут статтю про М. Лисенка, написану одним із тих, що Лисенка знали особисто та жили в часах і умовинах, серед яких жив, творив та відчував і сам Лисенко.

#### РЕДАКЦІЯ

\*\*

“Це прийшов до нас в гостину,  
Той, що пісню, як дитину, —  
Викохав, навчив співати,  
Щоб кріпились наші душі,  
Щоб безмежною тугою,  
Звуком радощів і болю,  
Загрівала нас до бою —  
За добро, красу і волю”...

Богдан Лепкий: З привітального вірша Миколі Лисенкові на його зустріч у день 35-літнього ювілею 7. XII. 1903 року.

Історія українського народу не рожами вслана. Повсякчасні війни в обороні державної незалежності та для національного визволення силою факту приходилися важко, відбивалися на всенациональнім розвитку. А стільки часу упокорення, а стільки століть політичного, соціального й культурного визиску!

Так хоч і занепадав наш народ матеріально, хоч стратив політичну волю — але душі живої він не загубив. Таки тліє в ньому Божа іскра й виявляється у творах його духа повсякчасно, скрізь, де ще не звязали йому рук і не заткали йому уст. А найбільше виявляє він свої здібності зокрема на мистецькому полі. Красу його носії, його чудову різьбу, посуд, будівництво, подивляють чужинці по всьому світу. А вже найбільше вславився він своєю піснею. Красі його пісень ледве чи й дорівнують пісні найщасливіших народів.

Ми здавна кохалися в музиці та співах. При дворах князів були співці, музики й артисти завжди в пошануванні. Вони склали пісні на славу князя та його війська-дружини, складали їх мистці такої міри — як Боян. Його ж — Бояна — прославив пізніше в незрівняній поемі невідомий автор “Слова про Ігорів полк”.

На святах і при столах пригравали князям і їхнім гостям музики на гусях, сопілках, свірилях, решетах. У війську сурмили

в сурми та били в бубни військові музики. Від двору до двору проходили мандрівні музики. Приходять до нас і вчать нас церковного співу визначні грецькі співці. Сам наш народ із давендавна співає при всякій нагоді. Ще за поганських часів славить він своїх богів у колядах, щедрівках, у веснянках і гагілках, або купальських піснях. На весіллі співають весільних пісень, на похоронах заводять “по помершому”. Співають при кожній нагоді сумній і радісній. А далі за козацьких часів нові козацькі співці-кобзарі грають на кобзах та виспівують думи про козацькі походи прославляють героїв, що вславилися в боротьбі за віру й нарід. А ще далі — козацька старшина, а навіть і самі гетьмани, (прим. гетьман Іван Мазепа), грають на торбанах і самі складають вірші-пісні й музику до них.

Заки Богдан Хмельницький прилучив Україну до Московії і ще довший час після цього не було близько нас народу, що вмів би так співати як ми, українці.

От у 1653 р. сирієць архидіакон Павло Алепський, що проїздив через Україну й Московію, не міг нахвалити українську пісню і одночасно гудить москвинів за те, що вони погано співають. А двадцять років пізніше саксонський пастор Гребіній, що побував у Києві, пише, що в Зах. Європі не вмють так гарно співати як співають українці.

То ж і не диво, що від нас у ті часи запрошують сусідні народи до себе співаків і музик. Ще цар Олексій 1652 р. запрошує до себе українських співців. Тоді поїхав у Московію наш архимандрит Михайло й одинадцять хористів. А пізніше на дворах московських царів ніколи не бракує українських бандуристів. Одного з них (Розумовського), так сподобала собі цариця Єлисавета за його голос і вроду, що вийшла за нього заміж. Та й пізніше московські царі беруть із України людей (от як наш Дм. Бортнянський, Максим Березовський та інші) та посилають їх закордон на науку, щоб пізніше писали музику для москвинів. Ото ж у другій половині XVIII-ого віку в Московії були дуже славні із своїх творів українці Максим Березовський, Дмитро Бортнянський і Артим Ведель. Їхні твори й досі являються зразками краси й способів укладу того роду музичних композицій.

А народ наш у найтрагічніші часи своєї історії не перестає творити свою пісню. На красу тої пісні звертають увагу освічені люди **наших сусідів**. Уже з початку минулого сторіччя починають вони записувати слова українських пісень. Незабаром одночасно у Львові і в Москві, (1833 р.) з'являються і два збірники мелодій до них. У першій Алябев подає ноти до слів пісень зібраних нашим таки земляком Максимовичом, а в другій К. Ліпінські — до збірника пісень Вацлава Залеского.

А далі в роках п'ятдесятих - шістдесятих, трохи не щороку з'являються збірники українських пісень, зібраних і заведених у ноти чи то нашими сусідами чи то й таки українцями, от як Маркевич, Галаган, Єдлічка, Коціпинський, О. Гулак-Артемівський, Рубець і інші. Та тільки ті всі записувачі не розуміли духа української пісні, або не вміли його передати, або ще гірше: перекручували, переробляли голос української пісні на московський зразок. Так вповні свідомо робив між іншими й Рубець. Духовий дорібок нашого народу таким чином або йшов у чужу кишеню, (це ще й досі робиться...), або так його змінюють на чужий лад, що годі було нам уважати за своє, рідне добро.

## ЖИТТЯ І ТВОРИ МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Аж появилася людина, що зрозуміла ту пісню, полюбила її всім своїм серцем і душею, посвятила тій пісні ціле своє життя. Каже про це наш відомий музикант Ф. Колесса: **“вернула українському народові його ж перли в золотій оправі”**.

Тією надзвичайною людиною був саме **Микола Лисенко**, син Віталія і Ольги з Луценків. Лисенко родився 23 березня 1842 року в маєтку своєї матері в селі Гриньках, Кремінчуцького повіту, на Полтавщині. Рід Лисенків походив із козацької старшини, його предки добились старшинства ще за гетьманування Богдана Хмельницького. Луценки теж старий козацький рід. Отже, наш музикант міг поправді похвалитися, що він: “із діда-прадіда козак”, що в його жилах нема ні краплини не-української крові.

Його батьки були дідичі-аристократи, і як переважна частина тодішньої нашої шляхти — забували помалу старі українські традиції. Батько Віталій служив у російському полку кирасієрів, мати дістала виховання в аристократичній російській школі — у Смольному Інституті в Петербурзі. То ж дитину виховували батьки на аристократичний-московський лад. Микола Лисенко провів свої дитячі роки в оксамитах, серед гувернанток. Навіть початків грамоти мати вчила його по французьки, а пізніш, батьків полковий товариш — відомий московський поет Фет, навчив його писати й читати по московськи.

Та на малого Миколу впливали не так батьки, а більш дід і баба у других — Болюбаші. Вони обоє із старого козацького роду й не говорили інакше — тільки по українськи. А що й вони були також багачі-дідичі (Болюбаш був навіть маршалком дворянства), то в них було чимало слуг-кріпаків, серед них і ріс малий Лисенко. (Бабуня дуже любила Миколу й часто брала його до себе.) Там він уперше почув українську пісню, що її так любила Болюбашева, там у нього блиснули перші іскри лю-

бови до свого народу, до його культури взагалі та до пісні зокрема. А ще трохи пізніше, його дядько Олександр Лисенко, роздуває ту іскру у вогники, що гарячим полум'ям обпалюють душі молодих гімназистів: Миколи і його нерідного брата М. Старицького. Олександр Лисенко кохався у козацькій старовині, співав старих козацьких пісень, він дав молодим хлопцям читати заборонені вірші Тараса Шевченка. Від нього ж записує ще молодим гімназистом Микола Лисенко свої перші пісні. А музики він учиться змалку й **відразу виявляє блискучі здібності**. Вже у віці 6-ти років добре грає на роялі. Коли Микола повернувся з Києва, де вчився музики у шляхотських пансіонах Вейля та Гедуена (вчили його чехи Нейнквич і Паночіні), то його домашня учителька, панна Розалія, дуже здивувалася, а далі й розплакалася, почувши гру свого ученика.

Скінчивши науку в Києві, переходить Микола Лисенко до другої харківської гімназії і там добре й пильно вчиться. Вчиться теж і музики у відомих музик-вчителів: Дмитрієва й Вільчика. Виявляє такі успіхи в музиці, що є завжди постійним і бажаним гостем і учасником на сальонових концертах у князя Юрія Голиціна, відомого знавця й аматора музики та у свого вчителя Вільчика.

Хоч Микола Лисенко й обертається серед аристократичного товариства і вчиться в аристократичній панській гімназії, найбільший вплив на нього мають його бабуня, дядько і приятель Михайло Старицький. Останній купує в Полтаві (він там учився) “Чорну Раду” Куліша і хлопці прочитують її обидва з захопленням і дають прочитати дядькові Олександрові. Теж ураз із дядьком і бабунею читають “Енеїду” Котляревського. Всі — і молоді і старі, захоплюються красою рідного слова та майстерними описами народнього побуту. В той же час читають вони оповідання Марка Вовчка і “Записки о Южной Руси”. Все те прочитане на молоду душу Миколи Лисенка впливає так сильно, що він, хоч панич, аристократ і вже відомий музикант, кидається між простолюддям, записує від нього пісні та вже й сам складає до них супровід.

Після скінчення гімназії Микола Лисенко вступає на природничий відділ харківського університету, а рік пізніше переходить на той самий відділ київського університету. В той час (1861 р.) на київському університеті йшло бурливе життя. Серед товаришів різних національностей юнаки Микола Лисенко і Михайло Старицький і самі врешті пізнають “чиї вони сини, яких батьків”... Обидва стають гарячими українськими патріотами й **присягають ціле своє життя присвятити рідному народові. Вони додержують присяги:** Старицький присвячує себе літературі та

театрові, а Лисенко — рідній музиці. Дома він ходить із фіс-гармонією на селянські забави, досвітки й вечорниці, ходить на вулиці в народньому одязі, співає з парубками, приграє їм до співу та все уважно прислухується до народніх пісень і записує їх. Селяни спершу не довіряли йому (наші люди звичайно не вірять тим, що йдуть до них із щирим серцем, вірять радше чужим пройдисвітам, зокрема тоді, як ті обіцяють їм грушки на вербі), а пізніше, як зрозуміли, яке щире й золоте та рідне їм серце бється у грудях того “панича” під його парубоцькою чумаркою, то стали й самі горнутися до нього, полюбили його.

1864 року обидва молоді студенти беруться писати першу оперу “Гаркуша” — про славного розбійника, на основі народніх переказів про нього. Та цієї першої праці вони не закінчили. В Києві Лисенко і Старицький організують прилюдні виступи українського студентського хору, концерти й вистави. Публіка захоплюється українською музикою і піснею під проводом Миколи Лисенка. На той час (1864 р.) випадає й перша вистава званої вже тоді скрізь на Україні “Наталки Полтавки” під керуванням Лисенка. (Першу музику до неї написав був ще 1834 року Барицький.

Але московська влада після скасування кріпацтва й деяких полекш для громадян прийшла до голови по розум, як кажуть, і видає суворі заборони, а зокрема на українське слово. Царський міністр Валуєв заявив, що української мови “не було, нема й бути не може”. Заборонили були співати в театрі українських пісень і но французьки, бо й того пробували наші артисти 1865 року. Посипались утиски на тих людей, що признавалися до українського народу.

Та ті утиски тільки загартували душі Лисенкові й Старицькому. Микола Лисенко кінчить природничий відділ університету в 1865 р. і пише фахову кандидатську працю (Про полове розмноження ниточних водорослів”). Тепер стелиться перед ним широка дорога у світ. Та він не дбає про те, він памятає про свою присягу служити рідному народові. Щоб зібрати трохи грошей, він займає посаду мирового посередника в тарашанському повіті. Зібравши готівку, **вирушає до Ляйпціга**, що мав тоді найліпшу консерваторію, щоб там удосконалити свою музичну освіту. В Ляйпцігу вчиться у найліпших професорів і всі вони признають його великий талант.

— **“О, це справжній талант”**, — каже про нього професор фортепянової гри Райнеке.

Свої задачі з теорії музики пише Микола Лисенко на українські теми. На час його перебування в консерваторії припадає і подорож до Праги, куди його покликали на словянський зїзд

— як представника української музики. Там він справив на слухачів незвичайне враження. Відомий чеський музикант-патріот Рейер, прослухавши музику “Гей, не дивуйте”, скочив із крісла й гукнув очарований:

“То духи степу!”.

В 1867 р. в Ляйпцігу Лисенко, на прохання галицьких українців, пише для них на Шевченкове свято й перший свій оригінальний твір — музику до “Заповіту” Шевченка. Той “Заповіт” відспівали вперше на Шевченківському концерті у Львові 1868 року, а вдруге у Львові на привітання автора музики в день його зустрічі з нагоди 35-літнього ювілею Лисенка — 7 грудня 1903 року.

В 1868 р. в Ляйпцігу випускає Микола Лисенко свій перший збірник українських народніх пісень. Далі його праця йде в тих двох головних напрямках: збирання і гармонізація народніх пісень і творення оригінальної музики — найбільше до творів Шевченка.

За своє життя зібрав Микола Лисенко і завів у ноти понад пів тисячі українських пісень. З того впорядкував сім збірників, у кожному по 40 чисел на один голос у супроводі фортепяну (рр. 1868-1906), дванадцять десятків народніх пісень уложив для хору в супроводі фортепяну, 1875 р. видав збірник танків і веснянок “Молодощі” (37 пісень), обрядові пісні для хору “Веснянки” два вінки (1895-1903 р.), “Купальську Справу”, “Колядки й щедрівки”, “Весілля”. Крім того з його спадщини лишилося ще чимало невидрукованих народніх пісень. Із невиданих творів уже в останній час видавництво “Дешева Книжка” видрукувало “Кант Розпяттю Христову” в грудні 1936 р., а Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка — “Коломийки” у квітні 1937 р.

Як ми вже згадували, не сам Лисенко збирав і у ноти заводив народні пісні. Та ніхто до нього не вмів записати їх голосу, як треба, бо ніхто не знав цього як слід і не розумів духа української народньої пісні. Сам Лисенко дуже нарікав на такі недоладні уклади, як Єдлічки та Коціпинського, а на Рубця був дуже сердитий за те, що він покалічив нашу пісню, укладаючи її на московський лад, згідно з наукою московського укладача Балакирева. Лисенко ж не даром учився від народу ціле своє життя, — та його наука врятувала від забуття і каліцтва українську пісню.

**“Так (як Лисенко уложив) заспівав би сам український народ, якби піднявся на відповідний ступінь культурного розвитку”, — отак, примінюючи Кулішеві слова про Шевченка, каже про той уклад знавець — музикант Ф. Колесса. І ще: “Лисенко найвірніше передав ритмічну будову українських пісень і всі**

мельодичні особливости строго аж до найдрібніших малозначних відтінків”.

Ніхто так не збагнув і не вмів передати народнього голосування, як наш музика. Він навчив тої штуки і своїх учеників, що з них найславніші: Кирило Стеценко, Олександр Кошиць і Микола Леонтович. Українські народні пісні у розкладі отсих чотирьох наших композиторів, що їх виконувала скрізь у світі в рр. 1919-1920 “Українська Республиканська Капеля”, викликали велике захоплення фахових музик, інтелігентної публіки і найпростішого народу (до портових робітників і неграмотних муринів — включно). Наш великий небжчик може спокійно спочивати по таких наслідках своєї праці й науки. Недаром він колись писав у листі до Філярета Колесси:

“Вчіться на сірій свитині, на грубій сорочці, на дьогтьових чоботях, там бо душа Божа сидить”.

Ту “душу Божу” нашого народу пізнав цілий світ, пізнав і міг пізнати тільки й виключно завдяки Миколі Лисенкові!

Такого великого, а зокрема в такій мистецькій обрібці, збірника народніх пісень, як кажуть знавці, **не має ніюдин інший славянський народ**. Отсе є перша велика заслуга Миколи Лисенка для України.

Другою, не меншою його заслугою є його оригінальна музична творчість, здебільша до слів Тараса Шевченка. Таких творів на один, два, три й більше голосів і на хор до слів Шевченка він видрукував 82. З того **три великі кантати** на мішані й подвійні хори з сольоспівами, дуетами, терцетами й т. п. В них виявив Лисенко нашу душу, як тільки міг це зробити великий талант і знавець свого народу, його радощів і болю. Писали на слова Шевченка й до Лисенка, за його життя і після його смерти, але інші, навіть українські композитори, не могли дорівняти Лисенкові в тонкостях передачі й розумінні творів Шевченка.

“Лисенко так підложив слова Шевченка під ноти, що іншої музики до його поезії годі й подумати” — каже про ту сторінку Лисенкової творчости наш музика й компоніст С. Людкевич. Кожний народ радіє й сумує на свій лад. Певне, що нпр. жиди інакше плакали на руїнах Єрусалиму, як українці після втрати своєї держави. І от у Лисенка так висловлений той сум у його пісні “Гетьмани, гетьмани”, або в кантаті “Бють пороги”, що в кожного українця серце заніє, як він почує ту музику. Чути в ній і голос бандури і скигління чайки над Дніпром і гомін порогів, від неї віє вітром із наших степів і сумом степових могил. В уривку з Гайдамаків — “Моліться, братія” — чути дзвони Мотронівського монастиря і страшний голос народньої мести. А в Лисенкових коліскових піснях чути журбу, таку журбу, що

її може зрозуміти серцем кожна українська мати. В його кантаті на смерть Тараса Шевченка чути наші похоронні голосіння.

Скрізь разом обидва ті наші пророки: Шевченко й Лисенко — зливаються ніби в одну особу. По словах того ж Ст. Людкевича так з'єднати слова з музикою вмів тільки геніяльний німець Вагнер, що сам писав свої драми й музику до них.

Лисенко писав музику і до творів інших поетів і наших і чужих. І там він стоїть “на досі для більшості наших компоністів недосяжній висоті”, — як оцінив Лисенка Іван Франко. Лисенкові дорівнюють хіба наш Д. Січинський, Ст. Людкевич, що написали кілька гарних речей на слова Шевченка й інші А такі чудові Лисенкові романси, як “Смутної провесни”, або “Айстри”, можуть стати нарівні з подібними творами західньо-європейських музик, як — Гріг, Шуберт або Шуман.

Третьою заслугою Лисенка для української музики є те, що він створив українську оперу й оперету. Ще перед Лисенком оперету “Запорожець за Дунаєм” написав у 1863 р. Семен Гулак Артемовський, але уклад його музики більш італійський, як український.

Лисенко після скінчення консерваторії (1869 р.) вертається до Києва й обіймає скромну посаду вчителя музики у приватних школах Пфеніга, пізніше Кологривова. Та головна його праця йде над українською музикою. Він пише до слів М. Старицького Перші свої оперети: “Чорноморці” і “Різдвяну ніч” (1872 р.). В першій змальоване життя запорожців після переселення на Кубань, а в другій, що її перероблено з відомого твору М. Гоголя (“Ніч на Різдво”), змальовані фантастичні пригоди на селі близько Полтави в різдвяну ніч. До обох оперет Лисенко написав музику на ширі народні мотиви, вмістивши й записані від народу козацькі побутові пісні, колядки, тощо. Обидві оперети мали в Києві великий успіх. Лисенко пізніше переробив “Різдвяну ніч” на оперу, що її вперше виставили у Харкові 1882 року.

Вже перші вистави Лисенкових оперет зробили йому славу, але він відчував, що має ще замало досвіду в оркестровому укладі. В той час вони з М. Старицьким задумують писати ще дві опери до творів Гоголя, а саме: “Страшну Пімсту” і “Тараса Бульбу”. Отже Лисенко 1876 р. вибирається у Петербург, щоб там навчитися оркестрової композиції від знавця тої справи відомого російського композитора М. Римського-Корсакова. В Петербурзі поза наукою Лисенко виступає як диригент українського хору із студентів-українців. Упорядковує свої збірники народніх пісень і переробляє “Різдвяну ніч” на оперу.

І в Петербурзі добуває Лисенко такої слави, що йому пропонують місце диригента приватної опери з виглядами на те, що

звідти зможе перейти й до царської опери. Та Лисенко відмовляється від тої ласки й того “теплого кожуха” й після дволітньої науки 1878 р. вертається до Києва. В той час (1878 р.) він пише для великої орхестри “Український козак — шумка”, що його виконано було між іншими на його ювілейнім святі у Львові 7. грудня 1903 р. Пізніше в році 1885 він переробляє для орхестри “Гей, не дивуйте”, що колись зробило таке велике вражіння на чехів. У першій творі він виявляє удалість і розкіш українського танку, а в другій майстерно передає перемогу на Жовтих Водах гетьмана Богдана Хмельницького. У 1885 р. пише він на слова Старицького оперету “Утоплена”, що її зміст запозичений у Гоголя (“Майська ніч”). В тій опереті чудово виведені українські пісні й танки — гри русалок. А вступний подвійний хор “Туман хвилями лягає” такий гарний і оригінальний, що й досі являється одним із найбільш улюблених на наших концертах. На жаль цю оперету рідко виставляють у нас у цілости, бо вона вимагає неабияких артистів і таких засобів, якими не все розпоряджають наші театри.

Те ж саме треба сказати і про його велику на 5 дій оперу “Тарас Бульба”, написану до слів того ж М. Старицького 1881 р. З тою оперою мав він чимало клопоту. Коли про неї довідалися директор (Альтані) і режисер (Барцал) московської царської опери, то дуже прохали автора, щоб він дозволив їм виставити її в Москві. Але в царській опері не можна було виставляти в українській мові, тому Лисенко їм відмовив. Пізніше зайшов до нього в Києві відомий московський музикант (наш таки землячок) П. Чайковський. Прослухавши оперу, він захопився зокрема тими місцями, де виступає наш національний кольорит. Він просив Лисенка, щоб той дав йому оперу, а він, Чайковський, обіцяє, що сам її поставить у Петербурзі. Ще трохи пізніше з таким самим проханням звертається до нього і його колишній учитель диригент царської опери Римський-Корсаков. Треба згадати, що саме в ті часи, коли Старицький і Лисенко пишуть на сюжети з Гоголя, пишуть теж на ті ж сюжети й московські музиканти, захоплені красою українського побуту. Так 1878 р. з'являється опера Чайковського “Черевички” на сюжет “Різдвяної ночі”, 1880 р. його ж “Мазепа”. 1878 р. виходить “Майська ніч” Римського-Корсакова (у нас “Утоплена” Лисенка), а 1875 р. Мусоргський пише “Сорочинський Ярмарок”. Та тільки всі ті композитори складали до своїх опер таку музику, що з українським духом не має нічого спільного. Вони самі були свідомі того, тому так цінили в Лисенка власне **український кольорит його музики.**

Але Лисенко не може виконати них прохань, завжди з тої

причини — він не хоче бачити своїх творів у московській мові. Нарешті, кілька років пізніше він уступає на прохання своїх близьких і згоджується, щоб його небожа, знана українська письменниця й донька його побратима, Людмила Старицька-Черняхівська переклала на московську мову слова опери, твір її батька (вже після його смерті). Лисенко так і помер, не дочекавшись побачити оперу на сцені, саме тоді, коли кінчили друкувати останні аркуші партитури. Вперше ту оперу виставили у Петербурзі зараз після революції — весною 1917 р. В ній чимало чудових хорів і сольоспівів. Особливо гарна мельодія Тараса: “Та літає орел” — під супровід торбана. Тепер, як і виставляють колинебудь “Тараса Бульбу”, то на большевицьких сценах; поза межами большевії наші артисти чомусь не спромоглися її виставити. (В Канаді й ЗДА виставляв її Дмитро Чутро.)

Крім тих опер, Лисенко в різні часи написав ще такі опери й оперети: “Зима і весна” (опера на дві дії, 1894 р.), “Енеїда” (оперета, перероблена з відомої “Енеїди” Котляревського), дитячі опери: “Коза-Дерева” (1888 р.) і “Пан Коцький” (1891 р.), в яких він гарно уложив наші дитячі народні пісні й забави. Їх часто можна побачити в нас на дитячих виставах. Для дітей шкільного віку Лисенко скомпонував крім того “Збірку народніх пісень у хоровому укладі”.

Його останньою оперою була одноактівка “Опера Хвилинка” на слова Л. Старицької-Черняхівської, “Ноктурно” (1912 р.). В ній вивів він старовинні мельодії, що чув їх ще дитиною в тім панськім оточенні, де він пробував. Цієї опери йому вже не довелося побачити цілої. Літом 1936 р. виставили її в Муз. Інституті у Львові в оркестровому супроводі, а в квітні 1937 р. заходами того ж Інституту у Великому Театрі у Львові. Її ставлять із великим успіхом на советських сценах, зокрема в Москві (у московському перекладі).

З недокінчених опер Лисенко залишив “Останню ніч” — на слова М. Старицького. Її виставляв раз чи двічі театр М. Садовського в Києві. В ній чудово змальовані переживання українського патріота, засудженого на смерть, в його останню ніч перед стратою.

“Сафо” — опера на слова Л. Старицької-Черняхівської — із старогрецького життя. Музику до неї побудував Лисенко на старогрецькому ладі. Зокрема гарний вступний мішаний хор. Виконували його в Києві 1903 р. підчас 35-літнього ювілею Лисенка та в Полтаві в осени 1913 р. в роковини смерті автора в супроводі симфонічної оркестри під проводом директора полтавської музичної школи Д. Ахшарумова. Недокінченої опери “Літня ніч” на слова О. Конор-Вілінської (сестра жінки Лисенка)

не виставляли ніколи. Згадують теж Лисенкову комічну оперу “Цар-Горох”, її теж мабуть ніде навіть в уривках не виставляли.

Крім того Лисенко впорядкував музику та написав увертюру до “Наталки Полтавки”, яку випустив друком 1890 р. В ній він скомпонував як слід мельодії і супровід до тих народніх пісень, що їх умістив І. Котляревський — власне так, як їх співають у Полтавщині, де жили й працювали і Котляревський, і Лисенко.

Четвертою заслугою Лисенка є його інструментальна творчість. Він написав приблизно **сто творів для різних інструментів і оркестри**; деякі з них високої художньої вартости залишилися й досі невидані. А ті, що він сам виконував на роялі, от нпр. “Пливе човен”, “Ходить гарбуз по городу”, його славна “Суїта”, “Рапсодії”, — завжди викликували великий ентузіазм серед слухачів. Треба сказати, що він перший і одинокий на Україні відважився заграти з концертної естради український національний гимн “Ще не вмерла” — власного розкладу й саме в найгрізніші часи московського панування.

Писав Лисенко і церковні твори. Його молитву “Боже Великий, Єдиний” співає тепер скрізь по церквах український народ. Його церковний спів “Камо піду від лица Твого, Господи”, виконав уперше на його похоронах у Володимирському Соборі подвійний квартет оперових співаків, а тепер співають його в хоровому розкладі наші церковні хори. Накладом оо. Василіян у Жовкві 1910 р. вийшла в його чудовому розкладі на мішаний хор молитва “Пречиста Діво Мати”. Тепер це видання нажаль дуже рідке й жеде другого накладу. Були навіть свого часу (після смерті Лисенка) чутки, що в рукописі переховує хтось цілу його “Службу Божу”, але де цей рукопис тепер і чи взагалі існує — досі невідомо.

Писав Лисенко музику теж і на не-українські теми. З найбільш відомих його творів, крім уже згаданих опер “Ноктурно” і “Сафо”, треба згадати “Moment de desespoir” (“Хвилина розпуки”) для скрипки або чельо в супроводі фортепяну і “Moment d'enchantement” (“Хвилина захоплення”) на фортепян. Крім того написав він маловідому музику (Десять пісень Офелії) до перекладеного М. Старицьким “Гамлета”. (Музика вийшла друком як додаток до перекладу в Києві 1882 р.).

Пятою заслугою є те, що він сам показав і навчив, як треба виконувати українську пісню. Крім того, що він ще студентом виступав як диригент, у дев'ястих роках минулого сторіччя він організував хор переважно з київських семинаристів і студентів. З тим хором він відбув подорож по Україні. Тоді почули люди вперше як треба співати народню пісню на театральній сцені. На зразок того хору почали організуватися українські

хори в селах і містечках, що виконували народні пісні в Лисенковім розкладі.

В рр. 1906-1907 під його проводом організується й виступає у Києві хор Товариства "Боян". Тим хором диригує сам Лисенко і славний пізніше по всьому світу Олександр Кошиць, тоді ученик школи Лисенка.

Шостою його заслугою є його теоретичні твори про українську музику та про народні українські музичні інструменти. Ще 1873 р. відбувся в Києві третій російський археологічний зїзд. На нього приїхало багато вчених із цілої Європи. Підчас того зїзду Лисенко виступає із своїм хором та співає славнозвїсний кобзар Остап Вересай. Від нього записує Лисенко думи й пісні та на основі цього матеріялу складає розвідку про те, як треба виконувати українські пісні і яка різниця між українською і московськими піснями. Цю розвідку поміщує Лисенко в науковому журналі "Труди Рос. Геогр. Общества". В 1892 р. пише в "Київській Старині" про торбан та музику славного торбаніста Відрота, 1894 р. пише в галицькій "Зорі" розвідку " Народні музичні струменти на Вкраїні". а 1907 р. ("Рідний Край" ч. 11-13-14) — кобзу й кобзарів. У тих творах він із глибоким знанням докладно подає науку, що має раз назавжди забезпечити українську народню пісню й музику від того, щоб її вмисне чи ненавмисне калічили наші й не наші "фахівці".

Згадані твори Лисенка wraz із працями П. Сокальського та О. Фаміцина залишаться основними для тих, що науково студіюватимуть українську музику.

Професор Василь Барвінський так пише про заслуги й роботу М. Лисенка над науковим досліджуванням української пісні:

"В широкому світі ще донедавна втотожнювали українську народню пісню з московською. Микола Лисенко перший старався науково відмітити не тільки спільні, але й відмінні риси української пісні від московської. Коли із староцерковних ладів у московській пісні переважають лади: фрігійській (мала секунда), еольській (мала секста), чи міксолідійській (мала септіма), то в українській — більше: йонійський (наше теперішнє дур), лідійський (збільшена кварта) і дорійський (велика секста). Крім цього українська пісня вносить більше ліричного елемента "жалісного" (як казав Остап Вересай), впроваджуючи хроматику. У відношенні до московської виказує українська пісня більше симетрії мелодійного рисунку та більшу ритмічну правильність, а прикраси в українській пісні є глибоко виразовими засобами проти більш унутрішнього характеру в московських піснях... Також перехід із "моль" до "дур" є теж одною з при-

кмет української пісні. Лисенко казав, що з усіх славянських пісень своїм характером, укладом мелодійної лінії, а зокрема музичною декламацією слова, найбільш зближеною до української є сербська пісня”.

При цій нагоді варт згадати і про те, який вплив мав Лисенко на музичну творчість своїх наслідників обабіч Збруча. До 1886 року співали в Галичині на концертах здебільша квартети (головно Крейцера) та композиції Вербицького, Лаврівського, Воробкевича, Вахнянина й Матюка. В 1886 р. утворився із старших учеників академічної гімназії у Львові гурток і до нього увійшли: Осип Патрицький, Остап Нижанківський, Юліян Бачинський, Кирило Студинський та Антін Крушельницький. Дужею цього гуртка був О. Нижанківський. Гурток видає “Музикальну Бібліотеку”, а Лисенко прислав для неї цілу низку своїх композицій. З цієї посилки видрукували “Квод лібет I”, а пізніше “Квод лібет II”. Лисенкові композиції популяризувала зорганізована в академічній гімназії “шіснадцятка”, що під кермою О. Нижанківського концертувала тоді в цілій Галичині. Хорові композиції Лисенка приймалися із великим ентузіазмом, що пізніше перейшов у справжній культ М. Лисенка в Галичині.

Як ми вже згадували, — першу свою композицію “Заповіт” написав Микола Лисенко на прохання Олександра Барвінського. З ним він познайомився у Львові подорожі до Ляйпцігу 1867 р. Як Лисенко ставився до галичан видно нпр. із його листа з 24. X. 1869 р. до то го ж Барвінського:

“Я є тої думки, що нам, своїм людям, одної матері дітям, не варт, не годиться розєднуватися, але скуплятися якнайбільше”.

У своїм листуванні з Філ. Колессою та й іншими — радить Лисенко галичанам, щоб збирали й гармонізували народні пісні. І, справді, під його впливом записують і опрацьовують ті пісні Ф. Колесса, Г. Топольницький, Денис Січинський, пізніше й багато інших. Сам Лисенко охоче записує й гармонізує народні пісні Галичини та підкладає музику до творів галицьких поетів, у першу чергу до творів І. Франка. Львівському Боянові, якого він був першим почесним членом, присвячує один із найкращих своїх творів “Радуйся, ниво, неполитая”.

Лисенка шанували завжди й досі шанують та люблять у Галичині. серед його друзів на першому місці треба згадати отця Остапа Нижанківського, що був його гарячим прихильником і пропагатором його творів. Він диригував і хором сполучених “Боянів” Галичини на ювілейному святі Лисенка у грудні 1903 року.

З галицьких співаків уславилися виконанням творів Лисенка:

Модест Менцінський, Олександр Мишуга, Сальомея Крушельницька й інші. В Галичині свого часу вийшло друком чимало його творів, між іншими “Коза-Дереза” 1891 р. накладом редакції “Дзвінка”. Із статей і розвідок про Лисенка в Галичині появилися в різні часи:

1. Філярет Колесса: “Кілька слів про збирання українських народніх пісень” із додатком листів Миколи Лисенка. 2. Ф. Колесса: “Народній напрям у творчості М. Лисенка”. 3. Ф. Колесса: “До питання про український музичний стиль”. 4. Ст. Людкевич: “Націоналізм у музиці”. 5. Ст. Людкевич: “М. В. Лисенко, як творець української музики”.

В своєму часі Галичина ніби перебрала на себе обовязки вшанування його памяти. Як скромна данина його заслугам і з нагоди 50-літніх роковин його смерті вийшла накладом видавництва “Дешева Книжка” й оця праця. Нашим обовязком є зібрати і видати друком усі його твори, бо деякі з них залишилися невідомі не тільки ширшим українським кругам, але навіть і самим музикам, у тому числі й українським. Серед них треба згадати орхестрове “Гей, не дивуйте!”, два марші: “Запорозький” і “Обозовий” на фортеп’яно, татарські мелодії, записані на Кримі, “Східня пісня” на слова Лесі Українки для сопрана у супроводі фортеп’яну, чудове вокальне тріо на слова І. Воробкевича “Сонце ся сховало” і барітонове сольо на останній вірш М. Старицького “В грудях вогонь”. (Усі ті твори я сам зібрав із шуфляд небіжчика 1913 року, дав їх переписати й передав нотозбірні полтавського “Бояна”, де у той час головою музичної комісії та бібліотекарем був я).

В січні 1919 р. заходами тогож полтавського “Бояна” приготували до друку Лисенкове “Козак Софрон” на мужеський хор із барітоновим сольом. Чи воно побачило світ, не знаю, бо на перешкоді став другий большевицький наїзд на Полтаву саме в січні 1919 року.

Нажаль і досі немає великого портрету Миколи Лисенка й навіть карточку-листівку з його останньої знимки видано тільки літом 1937 року, накладом “Союзного Базару” у Львові.

## ЛИСЕНКО — ГРОМАДЯНИН

Нарешті кілька слів про те, чого хоч і не годиться ставити в заслуги людині, та про що годі й промовчати, зокрема в теперішній час.

Лисенко був зразком українського громадянина-патріота. Що він не “потурчився, непобусурменився ради панства великого” — це мала б бути звичайна річ для кожного свідомого українця. Але він стільки натерпівся за свою працю для україн-

ського народу, стільки виявив: “сили переконання, залізної волі та глибокого патріотизму, що це ставить його в ряди героїв людського духа” — каже про нього його співробітник, родич, побратим і свідок цілого життя — Михайло Старицький.

Після повороту з Петербурга до Києва Лисенко стає вчителем музики у приватних школах і дістає посаду в київським інституті “благородних девиць”. Він хоч обтяжений працею, змучений тяжкими заробітками на кусок хліба для немалої рідні, бере найближчу участь в українським політичнім житті. Був членом київської “Громади”, головою старшини в київським українським Клубі, його ж хата, як і в Старицького, була завжди широко відчинена для українських політичних діячів і для артистів. Змучений цілоденною працею, Лисенко у ночі творив свої пісні. Та, коли треба було, без вагань брав на себе й інші громадські обовязки та виконував їх совісно, навіть хворий, коли неблаганна смерть стояла в нього вже за плечима.

Цілим своїм життям він ніби хотів показати нащадкам, як треба виконувати обовязки по словах І. Котляревського: “Де общее добро в упадку, покинь отца, покинь і матку, лети повинність ісправлять”.

Усі кругом Лисенка розуміли **що** він робить і **навіщо**. А перш усього розуміла це гаразд московська влада. Вона не спускала ні на хвилину пильного ока з того непевного й небезпечного для Московії громадянина Миколи Лисенка. Та ні часті поліційні ревізії, ні навіть київська тюрма, куди замкнули хворого 65-літнього старця 1907 року, не зламала й не захитала його залізної волі. Лисенко помер, як і жив при дорогій праці. Як причину його смерті подають те, що московська влада закрила київський український клуб де він був головою. Ця подія так схвилювала хворого серцем Лисенка, що він помер на удар серця — вранці 24. X. (6. XI. н. ст.) 1912 року.

## УКРАЇНЦІ ВЕЛИЧАЮТЬ ПРАЦЮ СВОГО ВЕЛИКОГО ЗЕМЛЯКА

Вартість його праці й ціну його самого зрозуміли добре й українці. Ту свою любов виявили вони зокрема при двох ювілеях М. Лисенка: 25-літньому 1893 р. і 35-літньому 1903 р. Цей останній особливо святочно відсвяткували в Галичині, на Буковині, в Києві, Петербурзі й навіть за Кавказом у Баку. З тої нагоди, крім багатьох артистичних подарунків, що йому давали скрізь, де він бував, українське громадянство збило для нього понад 3.000 рублів. За ці гроші він заснував свою власну музично-драматичну школу в Києві й сам учив у цій школі. З неї

вийшли вже згадані вище наші музики й багато українських артистів.

Таких похоронів, як улаштувало українське громадянство своєму дорогому Миколі Лисенкові, не бачив ще старий Київ. Його тлінні останки 28 жовтня 1912 року проводив не тільки цілий Київ, приїхали українці з цілої московської імперії і з ЗУЗ. З Галичини приїхали: проф. Шухевич Р., о. О. Нижанківський, Ф. Колесса, др. С. Людкевич, др. М. Волошин і Вол. Барвінський. Серед сотні вінків на його домовині дуже вирізнявся вінок із пільних квітів, що його несли сільські дівчата. Це складав із українських степів останній привіт той народ, якому небіжчик служив ціле життя. Більш того, народ уже зрозумів Лисенкову працю й відповідно оцінив її!

Дарма лютувала російська поліція, надарма здіймала з вінків стрічки, даром поліцаї розганяли оркестру, що на балконі “Народнього Дому” грала йому останній привіт, його сумний марш до “Гетьмана Дорошенка”. Ніяка поліція у світі не всилі скувати душі живої і слова живого!.. Тому й душа Миколи Лисенка живе й житиме поки житиме український народ. Та червона китаїка, що її відвезла до Львова з домовини Лисенка галицька делегація, нагадуватиме всім, у кого бється українське серце, про невмірущу заслугу козацького сина. І та скромна могила на Байковому цвинтарі у Києві, що тепер поростає мохом і травою під владою “пролетарських” москвинів, стоїть як гіркий докір українському народові!

Та нехай ворог святкує свою хвилину перемогу! Нехай і ті українці, що вміють дбати тільки про щоденний хліб, або про “тее лакімство нещасне”, — нехай вони “кайданами міняють ся, правдою торгують”!

Завданням живих нащадків Лисенка зберегти й побільшити його спадщину. Ніхто чужий цього за нас не зробить. От і большевицька влада почала була видавати твори Лисенка — та схаменулась, бо вони не на московський млин вода. Бо, коли за царів “української мови не було і бути не могло”, та мова може бути й сміє бути тільки на те, щоб славити большевицьку Московію. А Лисенкові твори до цього непригожі, мова тих творів голосна та правдива, як Господа слово.

В перші роковини смерті Лисенка 1913 року в Полтаві — відбувся величавий концерт у його пам'ять. На цьому концерті виконували його твори між іншим і в супроводі симфонічної оркестри. В той час вийшла перша книжечка з життєписом Лисенка заходами його друзів у Полтаві. (В. Будищанець: “Славний музика Микола Віталієвич Лисенко”. Видання Полтавської Української Книгарні. Полтава 1913 року, ст. 46) Пізніше ви-

йшло ще три книжечки про нього, (Спогади О. Пчілки, Спогади Коваленка-Коломацького й розвідка дра Л. Кобилянського). Вже в останні часи вийшла книжка О. Конор-Вілінської: "Лисенки та Старицькі". Оце досі все, чим ушанували пам'ять батька української музики українці. Треба ще згадати, що Музичний Інститут у Львові заснували ще за його життя й назвали його іменем.

Був він почесним членом товариства його імені, Просвіти, Наукового Т-ва ім. Шевченка і Львівського Бояна.

### ЗНАЧЕННЯ ЛИСЕНКА

Значення творчості Лисенка, як музики найкраще можна представити словами промови, якою вітав його на 35-літньому ювілеї у Львові 7. XII. 1903 року — голова ювілейного комітету проф. А. Вахнянин в імені тридцятьшости товариств Галичини:

"...Ти полюбив народню пісню, пригорнув її до теплих грудей, Ти викохав її, виплекав, вилеліяв, прибрав у святочну одягу, впровадив між славянські посестри й посадив високо завітчану, вимережану, пристроєну й сердечну, та величну, якою вийшла вона з грудей цілого народу... В тім Твоя і лише Твоя заслуга".

У тім його заслуга — не менша, як і його попередників — великих будителів України: І. Котляревського й Тараса Шевченка. Перший виявив перед нами й перед цілим світом красу слова українського народу, другий силу й велич українського духа, а третій — красу нашої пісні.

Дехто каже, що Лисенко — для українців музика таких заслуг і такої вартости, як Гріг для норвежців, Вагнер для Німців, Сметана для чехів, Монюшко для поляків. Інші, от як відомий історик українського театру Д. Антонович, або диригент і компоніст Антін Рудницький — не признають йому таланту, а його творчості відмовляють світової вартости та значення саме тому, що він не написав багато творів для симфонічної оркестри, а його опери, мовляв, мало сценічні й тяжкі до виконання на сцені. Та нам здається, що причиною цих поглядів є основна помилка — надто мале розуміння у критиків української пісні. Кому чужа українська мелодія, що її творив віками український народ, той не може ніяк зрозуміти Лисенкових опер. Та ми віримо, що колись ще прийде такий час, що **не тільки українське громадянство, але й світова публіка вслухається й добре зрозуміє стиль його опер.** Щойно тоді стануть вони широко відомі й популярні, не менше як тепер твори Вагнера, Бізе й багато інших оперових компоністів, котрих опери навіть і спершу зовсім не подобалися ні критикам, ні публіці. Для оркестри Лисенко написав, дійсно, небагато. Але ті безчисленні скарби укра-

їнських мелодій, що він зібрав їх від нашого народу й залишив нам ураз із зразками того, як їх треба гармонізувати, ще чекають і знайдуть своїх орхестрових творців світової слави. Так його спадщина ще принесе свої овочі. Таку орхестровку народніх пісень за Лисенком уже зробили (в большевії—Комаренко—дві пісні: “Глибокий колодязю” і “Та поплинь”). Його “Суїту” орхестрував П. Садівничий, він теж орхестрував увертюру до “Різдвяної ночі”, а В. Овчаренко написав орхестрову фантазію на теми з “Тараса Бульби”. У Львові др. Б. Кудрик написав марш на мелодію пісні: “Гей, гук, мати гук”.

Особу Лисенка, як громадянина найкраще характеризують оці слова відомого патріота й основоположника українсько-націоналістичної державницької ідеології — Миколи Міхновського:

“Микола Лисенко належить до тих небагатьох українців старшої генерації, які сміливо оголосили себе українцями, не заховались в куток, не злякались прикростей і ціле життя не уступили з занятої позиції, дарма, що лякали їх усякі страхиття і стрівали їх всякі кривди й прикрости“...

Ми від себе додамо хіба ще те, з чого почали: Віримо й сподіємося, що надходить уже час, коли зможемо ми належно вшанувати того, що в часи горя й недолі не вгасив духа народу нашого, що його підкріпив та підніс у світі і у власних очах до свідомости своєї людської гідности й національної вартости. Ми віримо, що здійсниться побажання його побратима Михайла Старицького:

**“І буде славен він повіки,  
Наділить славою і нас.  
Стріпнуться німічні каліки  
І прискорять той слушний час”.**



### ПАМ'ЯТІ МИКОЛИ ЛИСЕНКА

Серце музики спинилось...  
Чуєте — серце музики!  
Серце, що ритмами билось,  
Вже заніміло на віки.  
Ох, як те серце любило —  
До нестерпучого болю!  
Як воно тяжко боліло  
За Україну, за волю...  
Повне святої розпуки,  
Серце музики стискалось,  
Далі — не стерпіло муки,  
І розірвалось!

Яка краса! Усе життя  
В акорди перелить,  
З високих дум і почуття  
Нове життя творить!  
Нести любов, будити гнів,  
Творити чудеса...  
О, віщий спів, надхненний спів!  
Яка в ньому краса!  
Хай серце, болю повне вщерт,  
Розірветься... Нехай!  
Висока честь: прийняти смерть  
За любий, рідний край!

Микола Вороний

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ !

ПОШИРЮЙТЕ !

ЧИТАЙТЕ !

# Вільне Слово

УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖНЕВИК

заснований у Торонті у 1934 році

Річна передплата в Канаді — \$6.00

Поза Канадою — \$7.00.

ЧИТАЙТЕ !

ПОШИРЮЙТЕ !

## ВИДАННЯ "ВІЛЬНОГО СЛОВА":

1. Константин Біда: "НА ВЕРШИНАХ ІДЕЇ І ФОРМИ" (вичерпано)
2. Микола Приходько: "ДАЛЕКИМИ ДОРОГАМИ", повість у двох томах із визвольної боротьби українського народу (1928-1958 рр.) — Ціна обох томів — — \$7.00
3. Календар "СЛОВО" на 1961 рік — — — — \$1.00
4. Володимир Шелест: "КНЯЖА УКРАЇНА У СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ" — — — — — \$0.50
5. Віктор Андрієвський: МИКОЛА ЛИСЕНКО — батько української музики. Видання з нагоди 120-ліття його народин і 50 річниці смерти — — — — \$0.50
6. ТАРАС ШЕВЧЕНКО — збірник з нагоди 100-их роковин з дня смерти Пророка України — — — — \$0.50
8. Календар "СЛОВО" на 1962 рік — — — — \$1.00

Замовлення надсилати на адресу "Вільного Слова":

"VILNE SLOVO"

286 Lisgar St. — Toronto 3, Ont. — Canada

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

# Вільне Слово

УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖНЕВИК

заснований у Торонті у 1934 році

●

"ВІЛЬНЕ СЛОВО" — це ілюстрований часопис, що вірно служить інтересам цілого українського народу.

●

"ВІЛЬНЕ СЛОВО" — приносить завжди цікаві статті на різні теми, репортажі і вістки з українського життя та цілого світу.

●

"ВІЛЬНЕ СЛОВО" — демаскує облуду ворожої московсько-більшевицької пропаганди і ширить ідею визволення України.

●

"ВІЛЬНЕ СЛОВО" — є щирим приятелем читача і ширить любов українця до українця.

●

Річна передплата в Канаді — \$6.00.

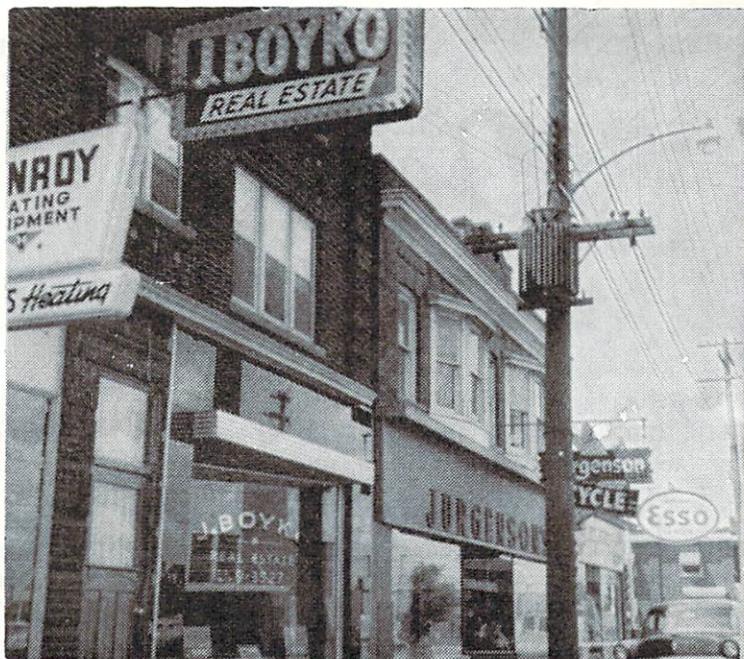
Поза Канадою — \$7.00.

●

Замовлення слати:

"VILNE SLOVO"

286 Lisgar St. — Toronto 3, Ont. — Canada



ДОСВІД ТА СКОРА І СОЛІДНА  
ОБСЛУГА — ЦЕ ТАЙНА УСПІХУ  
НАШОГО ПІДПРИЄМСТВА!

● ● ●

# J. BOYKO

● ● ●

## REAL ESTATE LTD.

TORONTO 3, ONT.:

383 Roncesvalles Ave. — Phone: LE 4-8821

795 Queen St. West — Phone: EM 4-5481

Посередничимо в продажі та купівлі домів, готелів, апартаментів, крамниць, фарм та інших нерухомостей.

● ВИРОБЛЯЄМО ПОЗИКИ НА ДОГІДНІ СПЛАТИ ●



ВИДАВНИЦТВО "ВІЛЬНЕ СЛОВО"